

Заїка А.М., головний спеціаліст
відділу цивільного захисту населення
управління з питань надзвичайних ситуацій
та цивільного захисту населення
Кам'янська міська рада

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ФОРМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Заїка А.М. Аналіз сучасних форм функціонування домогосподарств в Україні. У статті висвітлено сучасні форми функціонування домогосподарств в Україні, подано авторську класифікацію форм домогосподарств. Здійснено оцінку доходів населення, що характеризують стан людського капіталу сучасного українського суспільства. Розглянуто зміни у фінансах домогосподарств в умовах світової фінансової кризи. Визначено тенденції у доходах та видатках домогосподарств. Здійснено поділ домогосподарств за формами, що дасть змогу в подальших дослідженнях розкрити особливості формування їх фінансів.

Ключові слова: домогосподарство, заощадження, дохід, людський капітал, форма господарювання.

Заїка А.Н. Анализ современных форм функционирования домохозяйств в Украине. В статье освещены современные формы функционирования домашних хозяйств в Украине, представлена авторская классификация форм домохозяйств. Осуществлена оценка доходов населения, которая характеризует состояние человеческого капитала современного украинского общества. Рассмотрены изменения в финансах домохозяйств в условиях мирового финансового кризиса. Определены тенденции в доходах и расходах домохозяйств. Осуществлено разделение домохозяйств по форме, что позволит в дальнейших исследованиях раскрыть особенности формирования их финансов.

Ключевые слова: домохозяйство, сбережения, доход, человеческий капитал, форма хозяйствования.

Zaika A.M. The analysis of contemporary forms functioning of households in Ukraine. The article describes modern forms functioning of households in Ukraine, presented the author's classification forms of households. The estimation of incomes of the population that explaining the state human capital of modern Ukrainian society. The article describes the changes in the finances of household in conditions of the global financial crisis. Detected trends in income and expenditure of households. Observed over-dependence on family budgets of state social transfers. The article presents the division of households on the forms that will allow in further research to reveal the features of formation of their finances.

Keywords: household savings, income, human capital, a form of functioning.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів та загроз, пов'язаних із подоланням кризових фінансових явищ та інфляційних процесів, великою кількістю тимчасово внутрішньо переміщених осіб, дослідження фінансів домогосподарств як складного системного явища, яке поєднує не лише фінансові, а й правові, соціологічні, психологічні, продовольчі, культурні та інші аспекти життєдіяльності індивідів, набуває великої практичної значимості, оскільки значною мірою детермінує політичну, соціальну та фінансову стабільність у державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади функціонування домогосподарств в умовах сучасних викликів досліджували З. Варналій, М. Зверяков, О. Марець, О. Мироненко, М. Муслова та ін. Фінансові аспекти домогосподарств стали об'єктом ґрунтового дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців: С. Белозьорова, Н. Героніної, В. Глухова, Т. Кізіми, Д. Нехайчука, М. Тарасюка, І. Санько, В. Суркіна, С. Юрія та ін.

Постановка завдання. Фінансові взаємини держави та громадян слугують підґрунтям розбудови інституційного сектору фінансів домогосподарств. Розкриття механізмів та шляхів підвищення добробуту населення, зниження безробіття, забезпечення належного соціального захисту населення є важливою проблемою сучасної фінансової думки.

Метою статті є аналіз сучасних форм функціонування домогосподарств в Україні, подання авторської класифікації форм домогосподарств та оцінка доходів населення, що характеризують стан людського капіталу сучасного українського суспільства.

Виклад основних результатів. Система фінансів домогосподарств розвивається завдяки набуттю домогосподарствами особливих форм господарювання.

В.В. Глушенко наводить таку схему форм домогосподарства (рис. 1). Деякий інший поділ форм домогосподарства ми знаходимо у С.І. Юрія. Дослідник називає їх підсекторами та виокремлює роботодавців, самостійно зайнятих працівників, отримувачів доходу від власності та трансфертів [1, с. 342].

Ми погоджуємося з названими вище дослідниками в тому, що необхідно розкривати систему форм домогосподарства та досліджувати функціонування та розвиток кожної з них окремо.

На розвиток форм домогосподарства впливає нормативно-правове середовище, яке визначає можливість існування тієї чи іншої форми.

Домогосподарства як суб'єкти економічної системи можуть утворювати різноманітні форми та їх сполучення.

Слід зазначити, що визначення монастирського господарства як форми є доволі дискусійним питанням. Автор погоджується з тим, що спільність зумовлена духовною єдністю релігійних поглядів і створює достатньо підстав для формування особливої форми господарювання, проте ця форма господарювання не є домогосподарством.

Аргументів на користь висунутого положення декілька:

– по-перше, усі монастирські господарства належать до відповідної Церкви, тобто вони є системними утвореннями більшого соціального інституту – Церкви;

– по-друге, особливий устрій відносин між членами монастирського господарства. Устрій будь-якого монастирського господарства ґрунтується на суворій ієрархії між його членами. Ще однією відмінністю монастирського господарства від домогосподарства є мотиви, керуючись якими люди приходять до монастиря: індивідуальні, релігійні, вони стосуються не активного суспільного життя, а навпаки, уходу від світу, соціуму. Домогосподарство та його члени не залишають суспільство, вони є осередком та невід'ємною частиною суспільного життя;

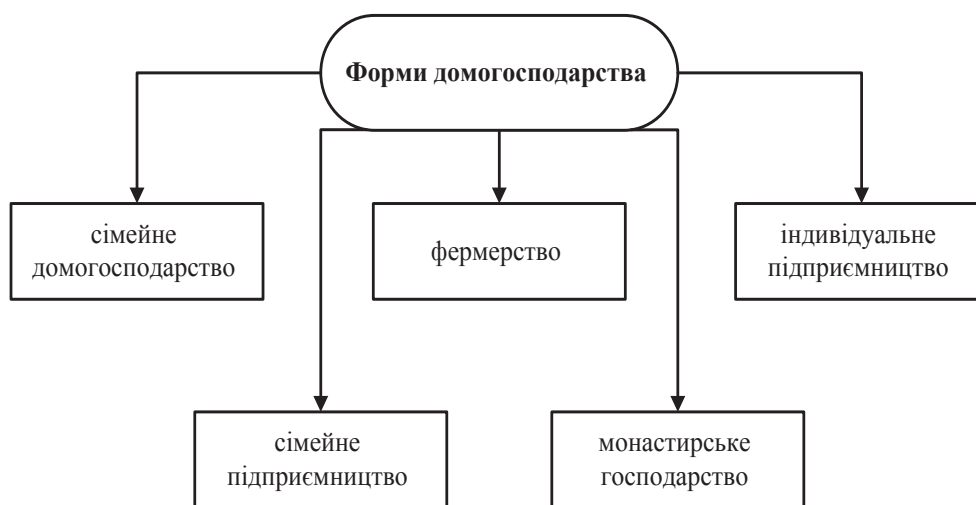

Рис. 1. Форми домогосподарств [2, с. 200]

Рис. 2. Форми домогосподарств (складено автором)

– по-третє, відмінність монастирського господарства від домогосподарства полягає у тому, що метою домогосподарства є відтворення всебічно розвинутої особистості, гармонійної у своїх біосоціодуховних проявах. Метою монастирського господарства є розвиток лише духовного складника людини, присвячення себе служінню Богу, жорстке обмеження соціальних стосунків, пригнічення біологічних потреб людини. Зазначене не свідчить про відтворення у межах монастирського господарства всебічно розвинутої особистості.

Можемо зробити висновок, що монастирське господарство є особливою формою господарювання, проте не є домогосподарством.

Сучасні форми функціонування домогосподарств, що зумовлені нормами права, передбачають існування таких форм домашніх господарств (рис. 2).

Для дослідження конкретних форм домогосподарств необхідно поділити всі форми на два сектори – підприємницький та непідприємницький.

До непідприємницького сектору належать два типи домогосподарств: домогосподарства, основним статком яких є заробітна плата, та отримувачі доходів від власності та трансфертів.

До підприємницького сектору належать: самозайняті особи, фермерські господарства, особисті селянські господарства та індивідуальні (сімейні) підприємства.

Запропонована авторська класифікація форм домогосподарств дає змогу досліджувати кожну з форм домогосподарства як окреме явище, що створює підстави для подальшого дослідження. Таким чином, ми можемо розглянути такі форми домогосподарств, як самозайняті особи, фермерські господарства та особисті селянські господарства – ті форми, що рідко досліджуються у сучасних умовах, але є важливими для розвитку всієї системи форм домогосподарств.

В умовах фінансової кризи змінюються динаміка доходів населення та основні показники, що характеризують стан людського капіталу сучасного українського суспільства (табл. 1).

Із даних табл. 1 можемо спостерігати зростання рівня життя домогосподарств у період з 2005 по 2008 р., як наслідок, кількість домогосподарств, які змушені були відмовлятися від найнеобхіднішого, скоротилася за цей же період на 16%.

Майже вдвічі скоротилася кількість домогосподарств, яким не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування. Проте після фінансової кризи 2008 р. із року в рік зменшується кількість домогосподарств, які робили заощадження, і в 2015 р. порівняно з 2008 р. ця сума зменшилася вдвічі. Зростає кількість домогосподарств, які не мали змоги робити заощадження, водночас зростає кількість домогосподарств, які змушені відмовлятися навіть від достатнього харчування.

Визначення векторів руху людського капіталу у кризовому та посткризовому періодах дасть змогу зменшити та подолати негативні прояви фінансової нестабільності у соціальній політиці України. Проблема бідності притаманна Україні, як і всім країнам, що зазнали різких та радикальних трансформацій. Ефективне зростання доходів населення, зменшення безробіття є вірними шляхами подолання соціальних негараздів. Удосконалення системи соціального забезпечення ґрунтується не тільки на фінансових можливостях держави, її бюджетному потенціалі, а й на здатності громадян використовувати соціальні ефекти на користь розвитку людського капіталу.

Одним зі шляхів збереження й розвитку людського капіталу є розбудова ефективної, розгалуженої системи самозайнятих осіб. Згідно з чинним законодавством, самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або проводить незалежну професійну діяльність, зокрема участь фізичної особи у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінювачів, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб [3].

Удосконалення нормативно-правового забезпечення регулювання діяльності самозайнятих осіб повинно знайти вираз у зростанні доходів цієї категорії осіб порівняно з іншими типами доходів у складі сукупних ресурсів домогосподарств.

Важливим елементом нормативно-правового забезпечення є побудова системи державного обліку самозайнятих осіб. Облік платників податків та

Таблиця 1

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2005–2015 рр., %

Оцінка власних доходів	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2013 р.	2015 р.
Коштів достатньо, робили заощадження	6,6	12,7	11,1	11,6	10,4	6,2
Коштів достатньо, але заощаджень не робили	49,4	51,8	45,3	47,8	50,5	45,7
Відмовлялися від найнеобхіднішого, крім харчування	39,0	32,9	40,2	37,5	35,8	43,2
Не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування	5,0	2,6	3,4	3,1	3,3	4,9

Джерело: складено автором за [4]

зборів осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, до цього часу регламентувався Наказом Державної податкової адміністрації України, відповідно до якого взяття на облік здійснювалося у порядку, встановленому для фізичних осіб – підприємців, тобто за місцем проживання такої особи, відповідним органом Державної податкової служби чи за місцезнаходженням робочого місця окремих самозайнятих осіб [4].

Важливою особливістю формування фінансів домогосподарств самозайнятих осіб є сфера нематеріального виробництва – сфера послуг та духовного виробництва, що є інтелектуально насиченим сектором суспільного виробництва. Високий ступінь суспільної інтеграції самозайнятих осіб зумовлює формування взаємозв'язків з елементами фінансової системи України: бюджетним, грошово-кредитним та страховим. Позитивним моментом у розвитку фінансів домогосподарств самозайнятих осіб є активне формування нормативно-правового механізму, який регулює їх діяльність.

Зовсім інший ракурс дослідження інституційних форм фінансів домогосподарств набуває під час розгляду фермерських господарств та особистих селянських господарств. Зазначимо, що нормативно-правові форми регулювання є сприятливими для їх функціонування. Для сталого розвитку фермерських та особистих селянських господарств важливим є не тільки родинні стосунки та стосунки між членами зазначених господарств, а й державна підтримка, забезпечення їх земельними ділянками, необхідними засобами виробництва та належна фінансово-кредитна підтримка. Чинне законодавство так визначає фермерське господарство: фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, є формою підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства [5].

Наявність відповідної правової норми створює інституційні передумови розвитку фінансів фермерських господарств. У їх визначенні зроблено наголос на наявності родинних стосунків між членами фермерського господарства.

Державою створено Український державний фонд підтримки фермерських господарств для виконання функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Український державний фонд підтримки фермерських господарств є державною бюджетною установою.

Новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським госпо-

дарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, на безповоротній основі кошти надаються на: відшкодування вартості розробки проектів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства; відшкодування частини витрат, пов'язаних зі сплатою відсотків за користування кредитами банків, та часткову компенсацію витрат на придбання одного трактора, комбайна, вантажного автомобіля, будівництво та реконструкцію тваринницьких приміщень, включаючи вартість проектно-кошторисних документів, страхування фермерських господарств; підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів фермерських господарств у сільськогосподарських навчальних закладах; розширення досліджень із проблем організації і ведення виробництва у фермерських господарствах; видання рекомендацій із питань використання досягнень науково-технічного прогресу в діяльності фермерських господарств. На поворотній основі допомога надається для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, на здійснення виробничої діяльності та інші передбачені статутом Українського державного фонду підтримки фермерських господарств цілі під гарантію повернення строком від трьох до п'яти років [5].

Іншим фермерським господарствам надається допомога за рахунок державного бюджету України і місцевих бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, на поворотній основі строком до п'яти років на такі цілі: придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, на виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, будівництво та реконструкцію виробничих і невиробничих приміщень, у тому числі житлових, закладення багаторічних насаджень, розвиток кредитної та обслуговуючої кооперації, зрошення та меліорацію земель [5].

З аналізу чинного законодавства можемо зробити висновок, що створено всі передумови для сталого розвитку фермерських господарств, проте виникає питання про дієвість та ефективність застосування нормативно-правового забезпечення їх діяльності.

Продовжуючи дослідження реалізації фінансів домогосподарств в усталених правових нормах, необхідно розглянути особисті селянські домогосподарства – ще одну конкретну форму їх вияву в сучасній економічній системі України.

Згідно з нормами чинного законодавства, особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, із метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг із використан-

ням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму. Для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду [6].

Важливо зазначити, що діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності [6].

Функціонування особливих форм реалізації фінансів домогосподарств дає змогу зробити такі висновки та визначити перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Важливим чинником розвитку домогосподарств є законодавче забезпечення їх функціонування. Шляхом урегулювання правовідносин між державою та домогосподарствами відбувається формування інституційно-правового простору, в якому реалізуються правовідносини фінансів домогосподарств.

Нормативно-правове забезпечення фінансової діяльності як суб'єктів господарювання та домогосподарств нині перебуває у стані реформування. Із прийняттям Податкового кодексу набули інституційного правовідносини між суб'єктами господарювання та державою в особі податкових органів.

Реформування системи пенсійного забезпечення змінює принципи формування фінансових ресурсів, що спрямовуються для соціального та пенсійного забезпечення.

Домогосподарства України перебувають у складних умовах зміни системних елементів нормативно-правового механізму, але у дослідженні нами визначено низку тенденцій щодо вдосконалення законодавчого забезпечення їх діяльності.

Стимулювання інноваційної активності домогосподарств шляхом створення належного нормативно-правового механізму регулювання їх діяльності – вагомий чинник формування інноваційної моделі розвитку економічної системи України.

Нормативно-правове забезпечення інституціональних форм реалізації фінансів домогосподарств дає змогу здійснювати їм свою діяльність,

створюючи належний правовий простір для їх подальшого розвитку.

Висновки. Досліджені форми домогосподарств функціонують як у реальному секторі (фермерські господарства та особисті селянські господарства), так і в секторі нематеріального та духовного виробництва (самозайняті особи), що дає змогу встановити великі можливості здійснення фінансової діяльності домогосподарствами.

Джерелом розвитку фінансів домогосподарств є розвиток самих домогосподарств, забезпечення їх життєвих потреб, відтворення людського капіталу їх членів.

Важливим напрямом подальших наукових розвідок є встановлення причин неефективності правових норм, які регулюють діяльність фермерських господарств та особистих селянських господарств, та пошук шляхів щодо усунення цих причин.

Домогосподарство як система соціальних стосунків людей утворюється як економічними, так і позаекономічними зв'язками. У підґрунті домогосподарства лежать мережеві зв'язки між його членами, формою реалізації яких виступає укладення соціального контракту між його членами стосовно економічних та позаекономічних відносин між ними. Основною метою домогосподарства є відтворення гармонійної всебічно розвиненої особистості.

Домогосподарства у соціально орієнтованій економіці представляють собою систему економічних відносин, що безпосередньо зв'язані з розподілом та перерозподілом ВВП та національного багатства. Одним з основних чинників розуміння соціальної природи домогосподарства є розкриття сумісно-розділеного способу господарювання. Це дає змогу досліджувати процеси формування, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів домогосподарствами.

Домогосподарства у ринковій економіці функціонують у вигляді конкретних форм. У статті здійснено поділ домогосподарств за формами, що дасть змогу у подальших дослідженнях розкрити особливості формування їх фінансів.

Список літератури:

1. Фінанси: [підручник] / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
2. Глушенко В.В. Фінанси у рисунках схемах і таблицях: [навч. посіб.] / В.В. Глушенко, А.С. Глушенко, О.В. Глушенко. – Львів, Магнолія 2006, 2012. – 344 с.
3. Податковий кодекс України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Про фермерське господарство: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=973-15>.
6. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 трав. 2003 р. № 742-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=742-15>.